

A 16. Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszus egyéb rendezvényeiről 1985. augusztus 25.—szeptember 1.

Az NSZK-beli Baden-Württemberg tartomány székhelyén 56 ország mintegy 2200 kutatójának részvételével rendezték meg az idén a történelemtudomány öt évenkénti nagy sereg-szemléjét. Ezen hazánk, *Kosáry Domokos* akadémikusnak, a Magyar Történészek Nemzeti Bizottsága elnökének vezetésével népes, mintegy 80 fős delegációval képviseltette magát. A szervező NSZK Történészeinek Nemzeti Bizottsága nagy erőfeszítéseket tett e legmagasabb szintű tudományos tanácskozás sikere érdekében, s az esemény tudományos és politikai súlyát mutatja, hogy a kongresszus a szövetségi köztársasági elnök, *Dr. Richard von Weizsäcker* magas védnökségét élvezte.

Az ünnepélyes nyitó ülésen *Christian Meier* egyetemi professzor, az NSZK Történészei Nemzeti Bizottságának elnöke, *Dr. Lothar Späth*, Baden-Württemberg tartomány miniszterelnöke és *Dr. Manfred Rommel*, Stuttgart város főpolgármestere üdvözölte a megjelenteket.

Utánuk *Dr. Richard von Weizsäcker* államelnök emelkedett szólásra. Beszédében hangsúlyozta a kongresszus és általában a történelemtudomány nagy jelentőségét. Kiemelte, hogy nemcsak tudományos, hanem politikai szempontból is mennyire hasznos lenne, ha a történészek eredményeit az államférfiak jobban tudnák hasznosítani. Megköszönte a résztvevőknek, mindenekelőtt *Alexander Gieysztor* lengyel tudósnak, a Nemzetközi Történész Bizottság elnökének, hogy jelenlétükkel megtisztelték a Szövetségi Köztársaságban megrendezett kongresszust. Nyomatékosan rámutatott arra: mennyire fontos lenne az NSZK népének, hogy tisztán lásson a múlt égetően fájó kérdéseiben; negyven esztendő elmúltával kigyógyuljon a második világháború utáni nemzedékek sorát megbénító traumából. Végezetül eredményes munkát kívánt a kongresszusnak.

Helene Ahweiler egyetemi professzor, az NSZK Történészei Nemzeti Bizottságának főtítkára többek között a személyi változásokat ismertette a résztvevőknek: a Nemzetközi Történész Bizottság új elnökévé *E. de la Torre Villar* mexikói történészt, első alelnökévé, nem utolsósorban a magyar történettudomány érdemeinek elismeréseként is, *Ránki György* akadémikust, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettesét választották.

A megnyitót követően azonnal megkezdődött a nyolc napig tartó tanácskozássorozat. A rendkívül gazdag program négy fő téma köré rendeződött. Ezek voltak: Az Indiai-óceán határos kultúrák történelme; A kívülállók-ról alkotott kép: a kisebbségek, az etnikai, vallási, társadalmi csoportok a nemzeti kultúrákban, a nemzeti történelemben; A fasizmus, a náciizmussal és a japán militarizmussal szembeni ellenállás története; Max Weber és a történeti módszertan; A régészet és a történelem, valamint a film és a történelem kapcsolata.

Mellettük kronológiai szekcióülések, kerekasztal-beszélgetések, a harmincnál több affiliált bizottság ülései és több esti tudományos előadás és összefüggő biztositott hasznos és színvonalas programot a jelenlevőknek.

Bár szinte lehetetlen egyetlen résztvevőnek megbízható összképet nyernie a kongresszus egészéről, engedjék meg, hogy saját tapasztalataimra, a hazai és külföldi kollégákkal folytatott beszélgetéseimre, valamint a nyomtatásban megjelent előadásokra támaszkodva mégis véleményt nyilvánítsak. A hagyományosnak tekinthető témák mellett új tendenciák jelentkezését is megállapíthattuk. Ezek közé sorolhatók az interdiszciplináris stúdiumok (Max Weber, Film a történelemben, A motorizáció hatása a közlekedésben, Pszichohistoria stb.), az Európán kívüli területek (az Indiai-óceán, Az abszolút monarchia Európában és Ázsiában stb.), a „kis-államok” (szinte valamennyi témánál) és nem utolsósorban az, hogy a módszertani problémák a megszokottnál lényegesen nagyobb súlyt kaptak.

A tanácskozások színvonala, mint a legtöbb monumentális tudományos tanácskozáson, ezúttal is meglehetősen egyetlen volt. Magas szintű, elméleti kérdéseket taglaló, vagy jelentős új kutatási eredményekre támaszkodó referátumok és hozzászólások mellett akadtak jelentéktelen, másodlagos, a témához alig kapcsolódó hozzászólások is, amelyek nem túlzottan segítettek elő a kongresszus sikerét. Éles viták, véleménykülönbségek nem igen jelentkeztek. Szakmai kérdésekben inkább adódtak eltérő vélemények, ideológiai, vagy politikai konfrontáció azonban alig fordult elő. Ez a jelenség csak részben magyarázható azzal, hogy a rendezők nagy tapintattal igyekeztek élet venni a kemény vitáknak; s a résztvevő más országbeli vendégek sem sértették a házigazdák érzékenységét. Az ok másban keresendő: a korreferátumok és hozzászólások túlzottan rövidek voltak ahhoz, hogy mindenki szót kapjon, másfelől az esetek többségében valami

sajátos részletkérdéssel foglalkoztak, amihez nem nagyon lehetett bármit hozzáfűzni, vagy egyes tételeit megvitatni. Számos hozzászólás csak lazán kapcsolódott a témához, olyanoknak tűntek, mint a párhuzamosok, melyek talán valahol a végtelenben találkoznak ugyan, de in loco nem keltettek vitát.

Az sem segítette a vitaszellem kibontakozását, hogy nem volt szinkrontolmács, így a résztvevőknek olykor nehézséget okozott a felszólalások követése, s lehetetlenné tette, hogy bekapcsolódjanak a megbeszélésekbe.

Rátérve a hadtörténeti vonatkozású eseményekre már előljáróban leszögezhetjük, hogy ezek jelentőségüknek megfelelő súllyal szerepeltek a kongresszus programjában. Az egyik fő téma, az antifasiszta ellenállás, kifejezetten hadtörténelmi tárgyú volt, s ugyanez áll a Második Világháború Története Nemzetközi Bizottságának rendezésében sorra került „A hadigazdaság a második világháborúban” c. témakörben tartott kétnapos tanácskozásra is. Mellettük egyéb rendezvényeken is felmerültek hadtörténeti jellegű problémák.

Az antifasiszta ellenállás kérdéseit elemző egésznapos konferencián a két fő referátumot *François Bédarida* (Franciaország) és *Miroslav Kropilák* (Csehszlovákia) tartotta. Ugyanők vezették a széles körben kibontakozott, élénk vitát is.

Bédarida professzor előadásában kiemelte a téma fontosságát s rámutatott arra, hogy jól lehet számos nemzetközi és más tudományos tanácskozás foglalkozott már az ellenállás kérdéseivel, megnyugtató, véglegesnek tűnő következtetéseket mégsem sikerült levonniuk. Ezt elsősorban a probléma sajátosságai magyarázzák. A források gyérek és bizonytalan értékűek, rendkívül nehéz az eseménytörténet pontos megfogalmazása. A források túlnyomó többségét a résztvevők visszaemlékezései teszik ki, akik sajátos nézőpontjuknál fogva nem láthatták tisztán a bonyolult helyzetet a maga teljességében, s benyomásaik, meglátásaik nagyon is szubjektív természetűek.

Bajok vannak az ellenállás fogalmának meghatározásával is: vitatott, mi tartozik az ellenállás fogalmába, mennyire lehet bővíteni, vagy szűkíteni a résztvevők körét. Vitaalapként az alábbi megfogalmazást javasolta: „Az ellenállás titokban végrehajtott cselekmény, amelyet résztvevői a nemzet szabadsága és az egyéni méltóság védelmében hajtanak végre, önkéntes szervezetek útján, abból a célból, hogy harcoljanak a fasiszta, náci vagy ezzel szövetséges rendszerek megszálló erői ellen, hazájuk védelmében.”

A továbbiakban az ellenállási mozgalmak közös vonásait elemezte. Megállapította, hogy történelmileg új jelenséggel állunk szemben, melynek előzményei legfeljebb nyomokban jelentkeztek az elmúlt századokban. Sokat vi-

tatott kérdés az ellenállás katonai jelentősége. Egyesek, mint az angol Liddell Hart, vagy Allan Milford azt állították, vagy állítják, hogy az ellenállási mozgalmak hatékonysága és eredményessége nem állt arányban az elszennvedett veszteségekkel. A kutatók többsége azonban nem osztja ezt a véleményt, hanem elismeri és értékeli az ellenálló antifasiszta harcban játszott szerepének jelentőségét. Zárószavaiban az ellenállás erkölcsi jelentőségének adózott tisztelettel François Bédarida.

Miroslav Kropilák az ellenállás társadalompolitikai és ideológiai szempontjait elemezte. Megállapította: a brutális fasiszta elnyomás és a megszállás egységbe vonta az antifasiszta és békeszerető erőket. Az ellenállás jellegét és típusait Kropilák az alábbi tényezőkkel magyarázta: a) a megszálló hatalom jellege, b) a megszállás előtti kormányok és államrendszerek jellege, az ország politikai erőinek színvonala, c) a helyi lakosság társadalmi helyzetének színvonala, d) egyéb politikai, gazdasági és társadalmi, nemzeti és vallási tényezők.

Az ellenállás mind Európában, mind Ázsiában szorosan összefonódott a nemzeti függetlenségért és az osztályok szabadságáért vívott harccal. Nemcsak a fasiszta, vagy militarista elnyomók ellen fordult, hanem egy igazságos, demokratikus társadalmi rend megteremtéséért is harcolt a többnyire széles tömegbázisra támaszkodó ellenállási mozgalom. A harc hatása a háború után is megnyilvánult: az antifasiszta küzdelemben öntudatra ébredt tömegek képletesen, sőt olykor ténylegesen is, tovább folytatták harcukat társadalmi helyzetük megváltoztatásáért.

Az előadó a továbbiakban az ellenállás osztályjellegéről, a munkásosztály és a kommunista pártok vezető szerepéről beszélt, rámutatott arra, hogy a kommunisták a népfrontpolitika elveinek megfelelően szövetségeket kerestek és találtak más társadalmi osztályokban és rétegekben is, s ezzel növelték az antifasiszta ellenállás hatékonyságát.

Az ellenállás módszerével kapcsolatban megállapította, hogy ezek rendkívül változatosak voltak, a helyi tényezők nagyban befolyásolták azokat. Hatékony módszernek tekintí a sztrájkokat, melyeket pl. Lengyelországban és Csehszlovákiában a munkásosztály a nehézségek ellenére is sikeresen alkalmazott.

A legeredményesebb eszköznek kétségtelenül a fegyveres harc bizonyult. A legtöbb országban partizáncsoportok jöttek létre, melyek a kisháború módszereivel gyengítették a megszállók katonai erejét. Több helyen, így Lengyelországban, Jugoszláviában, Franciaországban stb., a partizánháború nemzeti ellenállási mozgalommal fejlődött, s az ily módon kialakult reguláris fegyveres erők jelentős szerepet játszottak országuk felszabadításában.

Kropilák professzor ezután az ellenállási mozgalom szakaszainak meghatározásával ki-

sérlevezett. Véleménye szerint az ellenállás története öt nagyobb fejezetre tagolható: 1. a harmincas évek antifaszista küzdelmei, 2. a második világháború kirobbantásától a Szovjetunió megtámadásáig, 3. 1941 júniusától a Sztálingrádnál kezdődő és Kurszknál beteljesedő fordulatig, 4. Kurszk és a szövetségesek itáliai partraszállása, amely rendkívül megnövelte az ellenállás erejét és hatékonyságát, 5. a háború befejező szakasza, egyben az ellenállási mozgalmak tevékenységének tetőpontja.

Végezetül leszögezte: az ellenállás jelentősége messze túlnő katonai hatékonyságán, az elnyomott népek Európában és Ázsiában egyaránt egymásra találtak a közös harcban, s ez a körülmény a háború után kialakult változott politikai és társadalmi kapcsolatrendszerekben is érezhető hatását.

A nagyszámú korreferens közül idézzük fel *Pável Alekszandrovics Zsulin* altábornagy, a Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagja néhány gondolatát: A Szovjetunió nagy honvédő háborúja az egész nép háborúja volt, amelyben a fronton küzdő erők, a hátszág dolgozói és a megszállt területek lakossága egyaránt harcolt az ellenség ellen. A megszállt területeken az ellenség leküzdésének fő eszközei a partizánalakulatok voltak. Nem csak a szovjet népek fiai és asszonyai küzdöttek a partizánok között, hanem csehek, lengyelek, magyarok, sőt németek is. A partizánegységek szervezetről szólva alapegység az osztály volt, mely csoportokból, szakaszokból, századokból, olykor zászlóaljkból tevődött össze, de rendkívül gyorsan tudtak önállóan tevékenykedő magasabbegységeket is szervezni. A szétszórta tevékenykedő csoportok vezetését a szovjet hadsereg főparancsnoksága tartotta kezében, ez biztosította az akciók és a frontok hadműveleteinek összehangolását. Részen ezzel is magyarázható, hogy a partizánháború hadászati jelentőségűvé vált. Ugyancsak fontos szerep jutott a partizánoknak az információk megszerzésében és továbbításában is. Harcaik eredményeként több mint egymillió ellenséges katonát semmisítettek meg, vagy ejtettek fogságba. „A nagy honvédő háború folyamán a kommunista párt, a fegyveres erők, a szovjet állam és az egész nép értékes tapasztalatokat gyűjtött hazájának védelmében. Ezek a tapasztalatok kifejezésre juttatták a szovjet emberek állhatatosságát, akik hazájukért, a haladás és a béke eszményeiért odaadóan és önfeláldozóan harcoltak”.

A továbbiakban még 16 korreferens — az Egyesült Államokból, a Kínai Népköztársaságból, Nagy-Britanniából, Hollandiából, Jugoszláviából, Lengyelországból és más államokból —, valamint több mint húsz hozzájáruló fejtette ki véleményét. Az elvi kérdésekben szinte teljes egyetértés uralkodott, inkább csak az egyes fogalmak pontosítása, illetve a periodizáció kérdései körül bontakozott ki némi, szakmai jellegű vita.

A második világháború gazdasági kérdéseit feldolgozó ülésnek több szempontból is jelentős lépés a korszak gazdaság- és hadtörténeti kutatásának folyamatában. Egyfelől ez volt az első valóban világméretű tudományos fórum, mely e fontos kérdéskomplexum egészével foglalkozott, másfelől különböző országokból számos gazdaság-, társadalom-, ill. hadtörténetész jelent meg és kért szót, így mód nyílt a különféle nézőpontok megvitatására és ütköztetésére.

A témát három alcsoportra bontva elemezték: A gazdasági stratégia megtervezése és kivitelezése; Nyersanyagellátás a háborúban és A háború pénzügyi alapjai. Ezenkívül egy teljes délutánt szenteltek a szabad viták kibontakoztatására, s meg kell jegyeznünk, hogy vitára már a főreferátumok felolvasása után is megadták a lehetőséget.

Az ünnepélyes nyitó ülésen *Klaus-Jürgen Müller* professzor a Második Világháború Történetének NSZK-beli Nemzeti Bizottsága elnöke, *Dr. Lothar Rühl* államtitkár, *Dr. Manfred Rommel*, Stuttgart város főpolgármestere, *André Corvisier* professzor, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnöke és — a távollévő *Henri Michel* professzor, a Második Világháború Története Nemzetközi Bizottsága elnökének nevében az alelnök — *Dr. Jürgen Rohwer* üdvözölte a megjelenteket.

Az ülésnek érdemi részét *Ránki György* akadémikus előadása vezette be. Hangsúlyozta a komparatiztikai kutatás fontosságát, mivel, mint erre utalt, mind ez ideig az egyes országok hadigazdaságának feldolgozása sem fejeződött be, s az összehasonlító módszer alkalmazása jelentősen előrevinné az egyes országokban folyó lokális kutatásokat is. A továbbiakban elemezte a négy vezető hatalom: Németország, Nagy-Britannia, a Szovjetunió és az Egyesült Államok hadigazdaságának fő vonásait. Új adatokra épült, összefoglaló igényű előadásában tényekkel bizonyította, hogy Németország gazdaságilag is elvesztette a háborút, mivel ipara nem tudott a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni, s a krónikussá vált nyersanyaghiány is gátolta a termelés kellő szintű felfuttatását. Összehasonlítva a négy nagyhatalom hadigazdasági struktúráját Ránki megállapította, hogy a legkönnyebben az Egyesült Államokban ment végbe a hadiiparra való átállás, ezzel szemben a Szovjetunió oldotta meg a legjobban a korai nagy területvesztések okozta nagyarányú áttelepítési struktúraváltást, mivel az Uralba és Szibériába telepített üzemek már 1942 nyarán elértek, sőt sok esetben felülmúlták a megelőző év termelési mutatóit.

Walther A. Boelcke (NSZK) a német háborús előkészületet elemezte. Rámutatott arra, hogy már az első világháború is azt bizonyította, milyen rendkívüli ipari kapacitást és magasrendű technikai felkészültséget követel meg a

korszerű háború. A német szakemberek már a weimari köztársaság időszakában felmérték az újabb háború követelményeit, s 1926-ban megállapították: „Egyáltalán nincs olyan terület amelyet az állam egy eljövendő háború előkészítése és megvívása során be ne vonna erőfeszítéseibe.” A gazdasági „mozgósítás-előkészület” elvei is korán megfogalmazódtak: új fegyvereket és fegyvertípusokat kell kikísérletezni és gyártani, a gyárakat elő kell készíteni a haditermelésre való átállásra, gondoskodni kell a nyersanyagokról, fel kell készülni a háttérterületek esetleges kiürítésére, mozgósítási tervet kell készíteni stb.

Ezután az egyelőre rejtett előkészítő munkálatokkal, majd a fegyverkezést finanszírozó nagytőke szerepével, a korai német katonai-ipari komplexum kialakulásával foglalkozott az előadó, majd rátért az új fegyverfajták: páncélosok, repülőgépek stb. előállításával és hadrendbe állításával kapcsolatban felmerült számos problémára. Mondanivalóját annak lezögezésével zárta, hogy Németország 1939-ben még egyáltalán nem állt készen a háborúra, s ezt Hitler és a katonai és a gazdasági vezetők is egyaránt felismerték. A háborút mégis megindították, mivel csak a hódításoktól remélték, hogy nehéz nyersanyaghelyzetükből kiszabadulhatnak.

Lényegében ezt a gondolatot fejlesztette tovább *Alan S. Milward* (Nagy-Britannia) „Angol stratégia a második világháborúban” c. előadásában. Bevezetőjében hangsúlyozta, hogy a „Führer-állam” a maga bonyolult bürokratikus apparátusával nem felelt meg a gazdasági háború korszerű követelményeinek, s ez a felismerés is ösztönözte Hitlert a villámháborús hadászat elvének könyörtelen keresztülhajtására.

A továbbiakban a stratégia gazdasági alapjaival foglalkozott és megállapította: a hadászat fejlődésének vizsgálatánál nincs szükség bonyolult elméleti fejtegetésekre, elegendő ha megvizsgáljuk, milyen gazdasági lehetőségekkel és tartalékokkal rendelkezik valamely ország, s hadászatának alapelemei máris tisztán körvonalazódnak szemünk előtt. Példaként összehasonlította Nagy-Britannia és Németország hadigazdaságának fejlődési tendenciáit.

Véleménye szerint Németország és Nagy-Britannia közel azonos ipari kapacitással rendelkezett, s nemzeti jövedelmének is megközelítően azonos százalékát fordította hadi kiadásokra. Ettől eltérően óriási volt az eltérés az angol és a német hadigazdasági stratégia között. Míg Anglia már 1940-ben hadi kiadásainak meglepően nagy hányadát — mintegy 40%-át — új fegyverfajták, elsősorban harcra repülőgépek kikísérletezésére és gyártására fordította, addig Németország leginkább „hagyományos” fegyverekkel igyekezett hadseregét felszerelni. Ugyanis már eleve

egy szovjetellenes háborúra készültek, ami hatalmas, jól felszerelt tábori hadseregek felállítását igényelte. Ezért hanyagolták el pl. a távolsági, hadászati bombázógépek gyártását. Nagy-Britanniát tenger védte, kellő számú hadihajóval is rendelkezett, különös ugyanakkor, hogy új hadihajók építésére milyen keveset fordítottak; a légierő fejlesztése került előtérbe. Végezetül a komparatív módszer alkalmazását ajánlotta egyéb háborús és békés időszakokra is.

Jacques Wolff (Franciaország) a második világháború finanszírozásáról tartott magvas, összefoglaló igényű előadást. Előjáróban elmondotta, hogy pénzügyileg egyetlen ország sem készült fel a háborúra. A hadiesemények bekövetkeztével három módszerrel próbálták megoldani pénzügyi problémáikat: 1. adókkal vagy államkölcsonnökökkel, 2. inflációval, 3. a kiadások visszafogásával. Hosszabb távon egyik sem vált be, szinte valamennyi állam eladósodott a háború során. Nyersanyagok és készárúk beszerzésére valutára is egyre nagyobb szükség volt, nemzetközi fizetési eszközzé a svájci frank vált, ami leginkább a szűkösebb lehetőségekkel bíró Németországot sújtotta.

Robert D. Foot (Nagy-Britannia) érdekes adalékokat szolgáltatott a SOE nevű angol diverzáns szervezet pénzügyi alapjainak megteremtéséről. Szavai szerint az 1940-ben Belgiumon át visszaozónló angolok kirabolták a bankokat s az így nyert jelentős összegű külföldi valutát Angliába érve beváltották. A későbbiekben is többnyire „nem gentlemanhoz illő” módszerekkel, csempészéssel, feketepiacal elégitették ki a szervezet egyre növekvő valutais szükségleteit.

Pável A. Zsilin altábornagy akadémikus hozzászólásában a szovjet és a nemzetközi történettudomány eredményeit és még megoldásra váró feladatait ismertette. Kiemelten foglalkozott a szovjet nép erőfeszítésével, mely a nagy honvédő háború első, válságos szakasza után a gyárak és üzemek tömeges áttelepítésével, új hadiipari bázisok létesítésével, mérhetetlen nehézségek árán, olyan gazdasági alapokat teremtett a szovjet hadsereg számára, amelyek lehetővé tették a hadsereg korszerű fegyverekkel való ellátását.

Hozzászólása további részében Zsilin az angolszász Lend-Lease szállítmányok problémáját ecsetelte. Megállapította, hogy jóllehet e szállítmányok hasznosnak bizonyultak a németekkel és csatlósáikkal vívott harcokban, ám leszögezte: összértékük alig érte el a Szovjetunió ipari és mezőgazdasági termelésének 4%-át. Azt is hozzáfűzte, hogy a háború első, nehéz hónapjaiban, amikor a segítségre leginkább szükség lett volna, a nyugati szállítmányok, a szervezési és egyéb nehézségek folytán, a szükségleteknek csupán jelentéktelen töredékét biztosították.

Dombrády Lóránd távollétében felolvasott korreferátuma a második világháborús magyar hadigazdaság problémáiról szólt. A tényleges felkészülés lényegében az 1938-ban meghirdetett győri programtól számítható, melynek értelmében kezdetben 1 milliárd pengő értékű hadianyag és fegyver gyártásával kívánták korszerűsíteni a hadsereget. Ám a gyorsan óriási méretűre duzzadó program végrehajtása meghaladta az ország teherbíró képességét. Hiába kapott a hadsereg újabb és újabb kölcsönöket, 1944 végéig a rendelkezésre álló 22,2 milliárd pengőnek csak 55%-át tudták felhasználni. A hadikiadások így is növekedtek, 1943-ban már a költségvetés 27,3%-át tették ki. Az ipari kapacitás fokozására irányuló elképzelések sem váltak be. Noha 1938—40 között 44 új gyárat létesítettek és 605 üzemet kibővítettek, a gép-, félkészáru és nyersanyaghiány miatt így sem érték el a várt termelési mutatókat. Főként Németországból remélték a hiányok pótlását. Ám a németek kezdetben csupán nyersanyagbázisnak tekintették Magyarországot, így nem látták szükségessnek a magyar ipar fejlesztését. A későbbiekben változott a helyzet, ekkor már Németország fokozott ütemű hadianyaggyártást, főleg repülőgépeket követelt Magyarországtól, de különböző okok folytán ez az elképzelés is kudarcot vallott.

Minden nehézség ellenére a magyar hadianyagtermelés egészen 1943 végéig folyamatos növekedést mutatott. Ez a körülmény bizonyos fokú konjunktúrát eredményezett: nőtt a foglalkoztatottak száma és a nyersanyag-behozatal is kielégítő maradt. 1943-ban a hadiipari termelés elérte az ország teljes ipari termelésének 30%-át.

1944-ben minden téren visszaesés következett be: a nyersanyaghiány krónikussá vált, az áruellátás akadozott. A termelés szervezetlensége, a bombázások, s nem utolsósorban az egyre növekvő antifasiszta ellenállás meggátolta a termelés növelését, sőt szinten tartását is.

A magyar hadiipar 1938—1944 között mintegy 1000 repülőgépet, 888 páncélozott járművet és számos más harciszekert gyártott. Ez a mennyiség azonban messze elmaradt a szükségletektől. A gazdaság teljes tönkretételével kiépített magyar hadiipar tehát, jóllehet 1938 óta számottevően fejlődött, még így is messze elmaradt a hadsereg és a korszerű haditechnika által támasztott követelményektől.

Hadtörténeti kérdések más témák megvitatásánál is felmerültek. E sorok szerzője két hozzászólással járult hozzá a tárgykör kiszélesítéséhez. A középkori szekció egyik ülésén a „Hatalom és auktoritás a középkorban” c. témához kapcsolódva utalt arra a sajátos körülményre, hogy bár a zsoldosság az abszolút királyi hatalom legfőbb katonai eszköze volt,

a katonai teoretikusok és az uralkodók is egyaránt elkerülhetetlen, de egyszersmind nehezen kezelhető eszköznek tekintették, amelyet csak kényszerből alkalmaztak. Niccolò Machiavelli, a zseniális firenzei szerint: „Az idegen, vagy zsoldoshaderek veszélyesek, mert ha nagyok és félelmesek, akkor kiállhatatlanok és gonoszok, ha pedig kicsik és gyengék, akkor semmit sem érnek.” A zsoldosság szerepének jobb megközelítése céljából megvizsgálta azt a sajátos esetet, amikor egy uralkodó, szinte véletlenszerűen, olyan zsoldoscsapatok urává lesz, melyek eltartása felülmúlja országa teherbíró képességét.

Ez történt ugyanis Mátyás királlyal, amikor 1462-ben Jiskra meghódolásával zsoldjába fogadta a felvidéki cseh-huszáka zsoldos csapatokat. Rá egy évre törökellenes háborúba bonyolódott, s itt hamar kiderült, hogy megbízhatatlan szövetségesekkel kilátástalan dolog támadó háborút vívni az oszmánok ellen. Ugyanakkor volt egy hadserege, s a hadsereget, ha értékeit kamatoztatni akarta, háborúba kellett vinnie. A zsoldoscsapatok pusztája léte tehát egyik mozgatóerejévé vált Mátyás háborús politikájának. Seregét a könnyebbnek látszó ellenállás irányába vezette: háborúi többségét Csehország, Lengyelország és III. Frigyes császár ellen vívta. Háborúi csak félsikereket hoztak, így nagy kísérlete — az ország erejének hódításokkal való növelése — halála után kudarcba fulladt.

A szerző másik hozzászólása „Az abszolút monarchia Európában és Ázsiában” témájú ülésen hangzott el. Az abszolút uralkodói hatalom lehetőségeit és korlátait elemezte. Első példaként II. Fülöp spanyol király 1588-as angliai vállalkozását hozta fel. A király kiroszakolta az Armada kihajózását és Anglia megtámadását. A háborút ő kezdeményezte, tehát lehetősége volt a háború, vagy béke kérdésének eldöntésére s vállalta a felelősséget is. A végrehajtást azonban már nem tudta ellenőrizni. Farnese hercege, a flandriai spanyol hadsereg parancsnoka, felismerve a partraszállás kilátástalanságát, szabotálta a királyi parancsot, seregével nem csatlakozott Medina Sidonia hajóihoz. Az Armada elpusztult, a spanyol hadsereg azonban megmenekült, így Spanyol-Németalföldet továbbra is meg tudta tartani. A másik példa 1683-ból származik. XIV. Lajos a közvélemény nyomására nem tudta kihasználni a kedvező lehetőséget, Bécs török ostromát, s nem támadott. Az elmulasztott lehetőségért később keservesen meg kellett fizetnie.

Befejezésül néhány szót a magyar delegáció szerepléséről. Történetészeink sokszor hallatták szavukat a különféle rendezvényeken. Mintegy harmincan kaptak szót vitavezetőként, felkért referensként, korreferensként, vagy hozzászólóként.

A fentebb már említetteken kívül Kosáry Domokos akadémikus a kisállamok XIX. századi társadalmi, gazdasági és kulturális változásaival foglalkozó szekció vezető tisztét látta el. Mucsi Ferenc kandidátust az újonnan létrehozott, az Oroszországi Októberi Forradalom Nemzetközi Bizottsága alelnökévé választották. Előzetes felkérés alapján szolt kutatási eredményeiről Hanák Péter, a történelemtudományok doktora, Makai László akadémikus, Ormos Mária, a történelemtudományok doktora, Pach Zsigmond Pál akadémikus, Szabad György akadémikus, Szücs Jenő kandidátus és Vörös Károly, a történelemtudományok doktora. A számos hozzászóló közül e helyen kiemelést érdemel Juhász Gyula akadémikusnak Magyarország második világháborús helyzetéről elmondott fejtegetése: Juhász Gyula, a történelemtudományok doktora, hozzászólásában a magyarországi ellenállási mozgalom sajátosságát elemezte. Rámutatott arra, hogy — Európa számos országával szemben — Magyarország 1944 tavaszáig elkerülte a német megszállást, így mindaddig az antifasiszta ellenállási mozgalom eleve korlátozott programmal léphetett csak fel. Megkísérelte, hogy megakadályozza az ország belépését a háborúba, majd szabotálta a kormány katonai és gazdasági törekvését. A sztálingrádi csata után a Kállay-kormány is megkezdte béke-

tapogatózását az angolszász hatalmak felé. Ám ezeket a bátorítatlan kísérleteket többek között az is eleve kudarcra kárhóztatta, hogy a kormány eleinte nem kívánt együttműködni a kibontakozódó, ám önmagában is több irányzatra bomló ellenállási mozgalommal. (Nem készültek fel.) Ezzel is magyarázható, hogy a németek 1944. március 19-én harc nélkül szállták meg az országot. A megszállást követő hónapokban erőteljesen fejlődött az ellenállási mozgalom, de idő hiányában nem válhatott oly számottevő tényezővé, mint a többi megszállt országban. Nem vezettek a kívánt eredményre azok a tárgyalások sem, melyeket — elkésve — a Lakatos-kormány egyes képviselőivel és a kormányzóhoz közel álló csoporttal folytattak a mozgalom vezetői. Így az október 15-i nyilas hatalomátvétel sem találkozott számottevő ellenállással. Az illegális kommunista párt nagy erőfeszítéseket tett az antifasiszta erők összefogására, számos partizánalakulatot szervezett, melyek a Szovjetunióban kiképzett partizáncsoportokkal együtt számos helyen — Budapest, Sárissáp, Miskolc, Salgótarján stb. — sikeres akciókat hajtottak ugyan végre a náci megszállók és nyilas csatlósáik ellen, de az egységes, széles tömegbázisra támaszkodó ellenállási mozgalom kialakulására, a fentebb vázolt körülmények folytán, nem kerülhetett sor.